

מדינה פלסטינית – איום ביטחוני?

שלמה ברום

מצד חזית מזרחית ערבית. חשש שעמד במרכז של תפיסת הבטחון הישראלית במשך תקופה ארוכה והטביע את חותמו העמוק על התודעה הציבורית בנושאי הבטחון.

- **האפשרות שהמדינה הפלסטינית תחבור לקואליציות ערביות עוינות לישראל.** התחברותה של המדינה הפלסטינית לקואליציה ערבית עוינת עלולה להביא לידי מימוש את האיום על מרכזה הפגיע של ישראל. המדינה הפלסטינית עלולה להסכים לשמש כקרב קפיצה של המדינות הערביות החזקות ממנה למתקפה על ישראל. וכן להסכים להערכות כוחות צבאיים של מדינות אלו בשטחה.

- **כוחה הצבאי של המדינה הפלסטינית.** אף כי ברור לכל בר-דעת, שהמדינה הפלסטינית, שמשאביה מוגבלים, לא תוכל להיות יריב צבאי אמיתי לישראל, יש חשש, שהיא תוכל לנצל את קרבתה לשטחים המאוכלסים של ישראל לגרימת נזקים קשים גם עם באמצעים צבאיים מצומצמים.

- **הפוטנציאל של פיגועי טרור.** גם אם יש לישראל יכולת טובה להתמודד עם איומים מצד כוחות צבאיים סדירים, שמקורם במדינה הפלסטינית, היא עלולה לנצל את קרבתה לישראל וכן את הקושי שבחסימת הגבול בינה לישראל, לניהול מבצעי טרור ולוחמת גרילה אפקטיבית נגד ישראל.

- **האיום הדמוגרפי.** במדינות רבות בעולם הגירה בלתי חוקית נחשבת איום ביטחוני. ישראל, הרגישה לאופייה היהודי, רואה באפשרות של הגירה בלתי חוקית מהמדינה הפלסטינית לישראל פוטנציאל איום חמור. הפער הכלכלי בין ישראל והמדינה הפלסטינית צפוי לעודד את הדחף להגירה בלתי חוקית לישראל בחיפוש אחרי תעסוקה ורמת חיים גבוהה יותר.

ומפרספציות השכיחות בציבור הישראלי לגבי הפלסטינים.

החשש מפני אירידנטה פלסטינית.

המדינה שתוקם על חלק מצומצם מארץ ישראל המערבית מחייבת את העם הפלסטיני להשלים עם המציאות שנוצרה במשך למעלה מחמישים שנים, ולהסתגל לכך, ששאיפותיהם הלאומיות יתממשו רק בחלקן. יש חשש ששאיפות אירידנטיות להרחיב את שטחה של המדינה הפלסטינית על חשבון ישראל ימשיכו להתקיים בקרב חלקים של הציבור הפלסטיני ועלולים אף להפוך למדיניות של המדינה הפלסטינית. אמנם רוב הציבור הפלסטיני נמנה על תומכי תהליך אוסלו ומבין, שמטרת התהליך היא להקים מדינה פלסטינית לצידה של ישראל ולא במקומה, אולם מתנגדי תהליך אוסלו, ובראשם "חמאס" נהנים מתמיכה של מיעוט גדול. הבעיות החברתיות-כלכליות שצפוי, כי ימשיכו לאפיין את המדינה הפלסטינית והאכזבה הצפויה נוכח הצפיות הגבוהות מהעצמאות הפלסטינית, עלולים להרחיב את מעגל התמיכה באופוזיציה הפלסטינית בעתיד. לאירידנטה הפלסטינית עלולים להיות שני ביטויים אפשריים:

א. ניסיון פלסטיני לנצל את קשריה ויכולת השפעתה של המדינה הפלסטינית על המיעוט הערבי בישראל לערעורה של ישראל מבפנים. ב. ניצול ההרכב הדמוגרפי של ירדן לאיום על המשטר ולהנעת תהליך, שיש החוששים, כי בסופו ישתלטו הפלסטינים על ירדן.

- **פגיעותה הגיאוגרפית של ישראל.** ההסכם יעביר לשליטתה של המדינה הפלסטינית את מרבית אזורי יהודה ושומרון, וייצור מחדש מצב, שבו רוחבה של ישראל, באזורים שבהם מרוכזות מרבית האוכלוסייה, יהיה קטן. מצב זה מעורר מחדש את החששות, שהעדר עומק אסטרטגי באזור זה יחשוף את ישראל להתקפה

בוועידת קמפ-דיויד II לא הצליחו ישראל והפלסטינים להגיע להסכם מסגרת, שיכלול את כל המרכיבים העיקריים של הסכם הקבע, אך הם הצליחו להגיע להסכמות בכמה תחומים ולצמצם את הפערים בתחומים נוספים. אחת הנקודות, שאינה שנויה במחלוקת בין שני הצדדים היא ההסכמה על הקמתה של מדינה פלסטינית כמרכיב חשוב של הסכם הקבע, שיביא לידי ביטוי את שאיפת העם הפלסטיני להגדרה עצמית. ההסכמה הזאת מבטאת השלמה של רובו של הציבור הישראלי עם הקמתה של מדינה פלסטינית בסופו של תהליך אוסלו. הוויכוח בין הצדדים מתמקד עתה בשאלות לגבי אופייה של המדינה הפלסטינית והמגבלות שיוטלו עליה במסגרת ההסכם שיושג.

בשאלה זו משחקים השיקולים הביטחוניים תפקיד מרכזי. ההסתיוגויות המסורתיות של ישראלים רבים, שלא היו מחויבים לאידיאולוגיה של "ארץ ישראל השלמה", מהקמתה של מדינה פלסטינית נבעו מהחשש, שמדינה כזאת תהווה סיכון ביטחוני חמור למדינת ישראל. ההסכמה של ישראל להקמתה של מדינה פלסטינית מותנית בהשגת הסכם שיכלול הסדרים ביטחוניים, שימנעו את הפיכתה לסיכון ביטחוני חמור לישראל. לאיכותם של ההסדרים האלה תהיה גם השפעה לא מבוטלת על התמיכה הציבורית בהסכם כאשר יובא למשאל עם.

מאמר זה בוחן את המשמעויות הביטחוניות של הקמת מדינה פלסטינית במסגרת הסכם עם ישראל.

האיומים הפוטנציאליים

החשש שמדינה פלסטינית תהווה סיכון ביטחוני נובע בחלקו מנתוני הבסיס של מערכת היחסים הצפויה בין ישראל והמדינה הפלסטינית

הכלים להתמודדות עם האיומים הפוטנציאליים

חומרת כל איום פוטנציאלי נמדדת לפי ההסתברות שהאיום יתממש וכן לפי התוצאות הצפויות של התממשות האיום. התמודדות נכונה עם האיום צריכה להקטין את ההסתברות שהאיום יתממש, ולמזער את הנזק הצפוי לישראל – אם יתממש.

ישראל צריכה, אפוא, לשאוף להקטנת המוטיבציה של המדינה הפלסטינית לשנות את הסטאטוס קוו ע"י יצירת מערכת יחסים טובה עם הפלסטינים, אשר מייצרת אינטרסים חיוביים בהמשך ליחסים הטובים בין שני הצדדים. זוהי דרך להפוך את היחסים בין ישראל והמדינה הפלסטינית מ"משחק סכום אפס" ל"משחק שאינו סכום אפס". היא גם מאפשרת התמודדות טובה עם השפעה של אירועים אקראיים הגורמים לחיכוך. כמה מרכיבים חיוניים למיסודה של מערכת יחסים כזו:

- **הסכם הוגן ומאוזן.** מדינה פלסטינית שתתחיל את דרכה כשמרבית הצבור שלה משוכנע, שישראל ניצלה את עוצמתה העדיפה לכפות על הפלסטינים הסכם משפיל ובלתי הוגן, תהיה בהכרח מדינה השואפת לשנות את הסטאטוס קוו. הסכם לא מאוזן ישפיע לרעה גם על הלגיטימיות של המשטר, שחתם עמו על הסכם כזה ויביא לאי-יציבות פנימית שתיפגע בסופו של דבר בישראל. מבחינתה של ישראל הנדיבות משתלמת בטווח הארוך.

- **שיתוף פעולה בין שתי המדינות** במרבית התחומים על מנת ליצור רשת של קשרים ותלות הדדית. התחום המרכזי הוא התחום הכלכלי. ישראל היא קטר כלכלי וההירתמות לקטר זה יכולה להביא למדינה הפלסטינית הצעירה תועלת רבה. אולם כדי שהדבר יתממש

חשוב שהפלסטינים לא ירגישו שיש התנגשות בין שת"פ כלכלי לבין ריבונותם ועצמאותם. חשוב, לכן, ששיתוף הפעולה יהיה על בסיס דיאלוג בין שוויים, המבוסס על כבוד הדדי והיוועצות ולא על הכתבות ישראליות ויחס פטרוני.

- **שיתוף הפעולה בין גופי הביטחון.** שיתוף פעולה כזה יאפשר התמודדות ישירה עם חלק מהאיומים, וישמש כמכשיר ליצירת אינטרס

**בתפיסת ישראלים רבים
התקבעה ההנחה, ששליטה
ישראלית מוחלטת בבקעת הירדן
היא המרכיב החשוב ביותר
לביטחונה של ישראל בהסכם
עם הפלסטינים.**

להמשך שיתוף הפעולה אצל שני הצדדים. האינטרס הישראלי ברור בשל הצורך להלחם בטרור, שמקורו בשטחי המדינה הפלסטינית והצורך להשפיע על מדיניות חיובית של המדינה הפלסטינית כלפי ישראל. אולם, גם לממשל הפלסטיני יהיה אינטרס בשיתוף פעולה כזה משום האיום שגורמי הטרור מאיימים על המשטר ומשום שלאחר הקמת המדינה הפלסטינית יהיה לפלסטינים ברור, שישראל היא האיום החמור ביותר על קיומה של המדינה שלהם. הפלסטינים ירצו להשפיע על ישראל ולהביאה לנקוט במדיניות חיובית כלפי המדינה הפלסטינית. בידי ישראל גם אמצעי לחץ רבים, צבאיים, כלכליים ומדיניים, שהיא תוכל לעשות בהם שימוש כאשר המדינה הפלסטינית לא תמלא את הציפיות בתחומי הלחימה בטרור. יש כאן שילוב של מקל וגזר.

באשר לאיומים הצבאיים הפוטנציאליים הנובעים מהקמתה של מדינה פלסטינית, המצב המדיני והאסטרטגי באזור ובעולם מאפשרים יצירת מערכת יחסים אסטרטגית, שבה הסיכויים להתממשותם של איומים אלו קטנים ביותר. מזה עשור לפחות האיום של חזית מזרחית אינו איום אמיתי וקיים רק בתודעתם של חלק מהישראלים. סוריה לא הצליחה להתמודד עם התעצמותה הצבאית של ישראל וצבאה מתקשה לשמור על עוצמתו. הכוח הצבאי הערבי החזק ביותר ממזרחה של ישראל, עיראק, ספג מהלומה קשה ביותר במלחמת המפרץ ואיבד חלק גדול מעוצמתו. תחת משטר הסנקציות, המופעל מזה עשר שנים, עיראק אינה מסוגלת להשיג אמצעי לחימה חדשים שיפצו אותה על אבדותיה במלחמה. גם אם יוסרו הסנקציות מצבה הכלכלי של עיראק לא יאפשר לה לחזור לרמת ההתעצמות הקודמת שלה. ירדן חתומה על הסכם שלום עם ישראל, שאוסר עליה להתיר כניסת כוחות זרים לשטחה, כלומר כל כניסה כזו יכולה מבחינת ישראל לשמש "קאזוס בלי" והיא יכולה לפעול צבאית בשטחה של ירדן על מנת להסיר איום זה אם ירדן אינה מסוגלת או אינה רוצה להסירו. הסכם השלום עם ירדן הפך אותה לאזור חיץ אפקטיבי מול כל איום ממזרח. בראייה רחבה יותר, העולם הערבי מתאפיין בתהליך של פיצול, שבמסגרתו כל אחת ממדינות ערב מאפיינת לעצמה את האינטרסים המיוחדים שלה ומנסה לממש אותם. חזון האחדות הערבית הלך לעולמו מזמן גם אם יש גופים כמו הליגה הערבית, שמתוך שיגרה בירוקרטית ממשיכים להרבות מלל בנושא זה.

מאז הגה יגאל אלון את "תוכנית אלון" המפורסמת, התקבעה בתפיסת ישראלים רבים ההנחה, ששליטה ישראלית מוחלטת, ובעצם

ריבונות ישראלית, בבקעת הירדן היא המרכיב החשוב ביותר לביטחונה של ישראל בהסכם עם הפלסטינים. במציאות המדינית והאסטרטגית שנוצרה במזרח התיכון, זוהי תפיסה אנכרוניסטית שרק תקבע את הסכסוך עם הפלסטינים ואת הסכסוך הישראלי-ערבי. העומק האסטרטגי האמיתי של ישראל בחזית המזרחית אינו בבקעת הירדן אלא במדינה ירדן, ואינו תוצאה של שליטה פיזית בשטח (אגב בבקעת הירדן עצמה היא שטח נחות טופוגרפית ובעל ערך טקטי קטן) אלא תוצאה של מערכת יחסים אסטרטגית עם ירדן המבוססת על אינטרסים הדדיים חזקים. מערכת יחסים זו מונעת שימוש בשטחה של ירדן למתקפה יבשתית ואווירית על ישראל ומאפשרת התמודדות עם הבעיה של חזית מזרחית (בהנחה שהיא בכלל קיימת) הרבה לפני שכוחות אויב כלשהם מגיעים לבקעת הירדן.

נטרול האיומים הפוטנציאליים הצבאיים הסדירים שמקורם במדינה הפלסטינית ניתן להשגה, אם כך, בדרכים הבאות:

- **פירוזה בהסכם של המדינה הפלסטינית.** פרוז משמעותו, שהמדינה הפלסטינית לא תוכל להחזיק כוחות, שחימושם כבד. לרשות הפלסטינית יש כבר כיום (ולמדינה הפלסטינית וודאי יהיו) ארגוני בטחון, שמטרתם לשמור על בטחון הפנים והסדר הציבורי ועל הגבולות. לישראל יש עניין בקיומם של כוחות כאלו, שישמרו על היציבות, יילחמו בטרור וימנעו הסתננויות, גם אם קיים סיכון, שאם מערכת היחסים עם הפלסטינים תשתנה לרעה, כוחות אלו יופנו נגדה. לישראל יכולת צבאית מספקת להתמודד עם כוחות קלים כאלו, וכושר הרתעה עצום מול המדינה הפלסטינית, שיש לה מה לאבד.

- **הכללה בהסכם של איסור על קיום קשרים צבאיים בין המדינה הפלסטינית למדינות אחרות וכן איסור על הצטרפות לקואליציות עוינות לישראל.**

- **נראה, כי לפרק זמן, עד אשר ישראל תשתכנע ביציבותה של המערכת האסטרטגית שנוצרה באזור זה של המזרח התיכון, יהיה צורך בנוכחות כוחות מוגבלים של צה"ל** באתרים ספציפיים, בשטחה הריבוני של המדינה הפלסטינית, באזור שבין בקעת הירדן לגב ההר.

- **סידורי פיקוח ואימות על מעברי הגבול לירדן ועל כוחות הבטחון הפלסטיניים** שיבטיחו שהמגבלות על צידם וגודלם נשמרות. נראה, כי הדרך המעשית והטובה ביותר לקיים פיקוח זה היא באמצעות כוח בינלאומי.

העומק האסטרטגי

האמיתי של ישראל בחזית

המזרחית אינו בבקעת הירדן

אלא במדינה ירדן.

ההתמודדות עם סיכוני הטרור, שמקורו בשטחי המדינה הפלסטינית, היא סוגיה מורכבת. ראשית יש צורך להפריד בין טרור, שהמדינה הפלסטינית יוזמת וטרור שמקורו בגורמי אופוזיציה לממשל הפלסטיני. ההתמודדות עם הטרור מהסוג הראשון **צריכה להיות בראש ובראשונה ע"י מניעתו** באמצעות הגורמים שייצרו אצל הממשל הפלסטיני מוטיבציות חיוביות ושליטות שלא להגיע לעימות עם ישראל ולשימוש בטרור נגדה. המוטיבציות החיוביות הן תוצאה של בניית מערכת יחסים חיובית המבוססת על אינטרסים הדדיים תוך שיתוף-פעולה בין המדינה הפלסטינית וישראל, כפי שהוזכר לעיל. המוטיבציות השליליות הן תוצאה של איומים הרתעתיים של ישראל והעובדה שלמדינה פלסטינית עצמאית יש מה לאבד.

גם אם המדינה הפלסטינית תימנע משימוש בטרור כאמצעי לחץ על ישראל, עדיין סביר להניח, שיימצאו גורמי אופוזיציה בצבור הפלסטיני, שירצו להשתמש בנשק הטרור. מאז גל הפיגועים של שנת 1996 קיים בצבור הישראלי רצון למצוא פתרון פלא, פשוט ומיידי שיתן לישראל חסינות מוחלטת מפני פיגועים שמקורם בשטח הפלסטיני. יש הרואים ב"הפרדה" פתרון מסוג זה. הרעיון באמת פשוט. אם לאחר הקמת המדינה הפלסטינית תחסום ישראל לחלוטין, פיזית, את הגבול בינה לבין המדינה הפלסטינית, מפגעים לא יוכלו לחדור לשטחה של ישראל. הבעיה היא, שפתרון זה אינו אפשרי ואינו רצוי. הוא אינו רצוי משום שהוא לא יאפשר את בניית מערכת היחסים החיובית המבוססת על שת"פ בין ישראל והמדינה הפלסטינית. מערכת יחסים זו יכולה לתרום באופן אפקטיבי לביטחון ישראל, יותר מכל האמצעים האחרים הנבחרים במאמר זה. פתרון ה"הפרדה" אינו אפשרי מסבות רבות:

- **בעיית ירושלים.** מקובל על שני הצדדים, שכל פתרון שיוצע לא יכלול חלוקה פיזית של ירושלים. אין טעם בהפרדה פיזית ע"י "חומה" בין המדינה הפלסטינית לישראל כשיש "פרצה ענקית" בחומה, בירושלים. אזור ירושלים הוא מרחב עירוני רציף, המחבר את ירושלים, רמאללה ובית לחם, ואין אפשרות מעשית לחסום את המעבר ביניהם.
- **גבול ארוך ומפותל.** רצועת עזה ניתנת לחסימה באמצעים סבירים. הגבול בין אזורי יהודה ושומרון וישראל ארוך, מפותל ובעל אופי טופוגרפי קשה באזורים רבים. חסימתו כרוכה בהשקעות ענק. אבל הבעיה אינה רק משאבים כספיים. חסימה אפקטיבית אינה אפשרית ללא נוכחות כוחות צבא או משמר הגבול. אורכו של הגבול יחייב השקעת כוחות עצומים. צה"ל יהפוך מצבא הגנה לישראל לצבא שמירה על הקו, עם המשמעות שיש לזה על עוצמתו ויעילותו. סביר גם, כי במסגרת הסכם הקבע יסופחו גושי התנחלויות לישראל ואולי אף

יישאר יישובים יהודיים בשטח, שבשליטה הפלסטינית. הדבר יאריך ויסבך עוד יותר את הגבול ויהפוך את ההפרדה לאפשרית עוד פחות.

• **מענה לא מספיק לטרור.** סוגי הטרור העיקריים שיאיימו על ישראל לאחר הקמת המדינה הפלסטינית הם: ירי מתוך שטחי המדינה הפלסטינית לשטח הישראלי וחדירה של מתאבדים בודדים. ההפרדה אינה מהווה כלל תשובה לאיום מהסוג הראשון ויעילותה, כאשר מדובר בחסימה מוחלטת של מעבר מתאבדים בודדים, מפוקפקת. אין מחסום שלא ניתן למצוא בו נקודות תורפה ולחצות אותו. גם אם ישראל תתגבר על כל המכשולים המעשיים ותשיג את כל האמצעים ליצירת הפרדה אפקטיבית, ההפרדה תוכל אז לתת מענה לאיומים הפחות חריפים של הסתננות מסיבית של מחפשי עבודה ולצמצם את הפגיעה, שמקורה בשטחים הפלסטיניים, אבל לא תיתן מענה טוב לחדירת מפגעים בודדים. עולה מכך שהפתרון אינו בהפרדה פיזית. אין פסול ביצירת חסימות מקומיות באזורים שונים על מנת להקשות על גנבי רכב והסתננויות, אך אי אפשר לראות בזה פתרון לבעיית הטרור. ההתמודדות האמיתית בטרור צריכה להתבסס על הורדת המוטיבציה אצל הפלסטינים לעסוק בטרור ועל שתוף הפעולה בין ארגוני הבטחון בשני הצדדים. מבחינת ישראל למדינה הפלסטינית הריבונית תהיה אחריות מלאה על הנעשה בשטחה, בין אם ע"י גופי ממשל ובין אם ע"י גופי אופוזיציה והיא תתבע לשתף פעולה במלחמה בטרור. אם המוטיבציות החיוביות לעשות זאת לא תהיינה מספיקות, לישראל יהיו אמצעים מספיקים לקיים לחץ על המדינה הפלסטינית ולהרתיעה מיחס מקל כלפי הטרור. הניסיון בתחום זה מאז גל הטרור של ראשית 1996 חיובי ביותר. מאז הבין ערפאת, כי הטרור פוגע בראש ובראשונה בו וכי שיתוף הפעולה הביטחוני עם

ישראל חיוני, מצליחים שני הצדדים להתמודד בצורה אפקטיבית בניסיונות הפיגוע, אם כי אין ערובה להצלחה של מאה אחוזים. הסכם הקבע עם הפלסטינים יכלול פתרון בעיית הפליטים, שלא יהיה כרוך בהחזרת מספר משמעותי שלהם לשטחה הריבוני של ישראל. הסדר כזה יקהה במידת מה את חריפותה של הבעיה הדמוגרפית. האיום הדמוגרפי והבעיה של קשרי המדינה הפלסטינית עם המיעוט הערבי קשורים זה לזה. סביר, כי תהיה מידה מסוימת של הסתננות של מחפשי עבודה לישראל. היקפה

ההתמודדות האמיתית עם הטרור צריכה להתבסס על הורדת המוטיבציה אצל הפלסטינים לעסוק בטרור ועל שתוף הפעולה בין ארגוני הבטחון

תלוי במידה רבה בהיקף האבטלה במדינה הפלסטינית ובמצבה הכלכלי, לפיכך שיתוף פעולה כלכלי והירתמות פלסטינית לקטר הכלכלי הישראלי יקטינו את ממדיה של התופעה. יש גם הבדל בין הסתננות של מחפשי עבודה להתיישבות קבע שלהם בישראל. מניעת המעבר בין התופעה הראשונה לשנייה תלוי במידה רבה במצבו של המיעוט הערבי בישראל ומידת השתלבותו בחברה הישראלית. ככל שמצבו הכלכלי והחברתי יוטב והוא ישתלב בחברה הישראלית כן יקטן הסיכון של התיישבות קבע של פלסטינים מהמדינה הפלסטינית בישראל. אמנם שיפור המצב הכלכלי בישראל יגדיל את כוח המשיכה שלה, אולם התיישבות קבע של פלסטינים אפשרית בעיקר דרך היישובים הערבים בישראל. כבר

עתה יש תופעות של התנגדות בקרב ערביי ישראל להתיישבות זרים, עובדים פלסטינים ואחרים, בקרבם. סביר, כי תופעות אלו יתגברו ככל שערביי ישראל ישתלבו יותר בחברה הישראלית והן הנשק האפקטיבי ביותר כנגד התיישבות פלסטינים בישראל, גם אם קיימים קשרי משפחה הפועלים בכיוון ההפוך. שילוב המיעוט הערבי הוא גם הנשק האפקטיבי ביותר נגד שימוש בהם לרעה ע"י המדינה הפלסטינית. זה פתרון קשה ומורכב שכרוכות בו השקעות רב-שנתיות ולא מובטחת בו הצלחות שלמות ומיידיות, אולם הוא הכרחי בכל מקרה אם רוצים להלחם באחד מגורמי הפיצול החשובים של החברה הישראלית.

תחושת האיום המשותפת לישראל ולירדן היא אחד היסודות של השותפות האסטרטגית ביניהן. אולם רצוי למנוע מצב, שבו שותפות זו תיצור אצל המדינה הפלסטינית תחושה, שיש שותפות ישראלית-ירדנית העומדת בכל עניין נגדה. הדרך הטובה ביותר למנוע זאת היא ע"י הכללת המדינה הפלסטינית בשותפות אסטרטגית משולשת, תוך הבנה שמערכת טרילטרלית זו אינה מופנית כנגד מדינות ערביות אחרות והיא נועדה לטפל ביחסים האסטרטגיים המורכבים בין שלוש מדינות אלו על בסיס שותפות ויצירת אינטרסים הדדיים. לסיכום, פוטנציאל האיום לישראל וירדן מהקמתה של מדינה פלסטינית מחייב התייחסות רצינית במסגרת ההסכם ולאחריו, אולם הוא אינו צריך לשמש מכשול בפני הסכם קבע ישראלי-פלסטיני. קיימות דרכים לצמצם את פוטנציאל האיום ולהפוך את מערכת היחסים בין שלוש המדינות לחיובית גם אם סביר, כי בעתיד הנראה לעין ימשיכו השותפים למערכת יחסים זו לחשוף זה בזה, ולחשוף כל אחד מפני השני. הפגת החששות והחשדות ההדדיים הוא תהליך שידרוש זמן. בנושא זה יש להתאזר בסבלנות רבה ובאורך רוח.